

Кобирилка Г. С.

АКЦЕНТНА ПОЛЯРИЗАЦІЯ ФОРМ ОДНИНИ І МНОЖИНИ ІМЕННИКІВ Ъ-/ЈЉ-ОСНОВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ В БОЙКІВСЬКИХ ГОВІРКАХ

Основною метою статті є дослідити дію тенденції диференціювати за допомогою наголосу форми однини та множини в іменниках ъ-/јљ-основ чоловічого роду в бойківських говірках. Окреслено основні шляхи формування сучасних акцентних типів, проаналізовано рефлексії праслов'янських акцентних парадигм у сучасних бойківських говірках.

Ключові слова: акцентна парадигма, акцентний тип, іменники ъ-/јљ-основ чоловічого роду, говірка.

В українській мові, як відомо, діє тенденція до перенесення наголосу на закінчення у формі називного відмінка множини. Перенесення наголосу на флексію в множині спостережено впродовж століть, воно триває й досі, охоплюючи все більшу кількість слів. Однак ця акцентна особливість, як свідчать карти «Атласу української мови» [1], властива не всім українським говорам. Вона є характерною рисою говорів південно-східного і більшості говорів південно-західного наріччя (за винятком лемківських говірок).

Тенденція диференціювати однинну і множинну парадигми властива, зокрема, і бойківським говіркам. Водночас зазначимо, що ця акцентна особливість характерна не для всіх іменників цього говору. Ми поставили перед собою завдання з'ясувати, як діє вищезазначена тенденція в іменниках колишніх ъ-/јљ-основ чоловічого роду у межах бойківського говору.

Сучасні акцентні типи (далі – а.т.), як відомо, є рефлексіями праслов'янських акцентних парадигм. Акцентні парадигми (далі – а.п.) у праслов'янській мові були кількох типів: баритонована а.п. (а.п.а) – з нерухомим наголосом на корені, окситонована а.п. (а.п.б) – з нерухомим наголосом на флексії, рухома а.п. (а.п.с) – з низхідною (довгою або короткою) інтонацією на початковому складі слова в одних формах і кінцевим наголосом в інших. У пізньопраслов'янський період іменники ъ-/јљ-основ чоловічого роду могли належати до всіх трьох а.п.: баритонованої, окситонованої і рухомої [2, 89–96; 3, 7–8; 4, 3–4].

У дослідженні ми спираємось, передусім, на реконструкції праслов'янських а.п. В. Г. Складенка [5, 101–112; 6, 23–102].

Баритоновані іменники ъ-/јљ-основ чоловічого роду (а.п.а)

Однина. Більшість баритонованих іменників ъ-/јљ-основ чоловічого роду в досліджуваних говірках зберігають первісну кореневу акцентуацію в усіх відмінкових формах однини: *брат*, *бук*, *в'їте^п*, *во|р'їх*, *го|рох*, *граб^п*, *град^п*, *дим* (К, С)², *д'ете^л* – Оп (*д'етил* – Бт, К; *дз'ете^л* – С), *д'їд^п*, *жук*, *їн'їй* (*їний* – К; Ø – Бт), *їав'їр*, *її|зик* (К; С, Оп – [ст. п.]), *їас'їн'*, *їаструб^п*, *край* «рідна сторона» (Бт, К, С), *мак*, *мо|роз^с*, *плуг^с* (Бт, К, С), *по^п|р'їг^с*, *рай* (Бт), *рак*, *сват*, *сир*, *хл'їб^п*, *ўнук*.

Деякі баритоновані іменники, зазнавши акцентних змін, на сучасному етапі мають флективну акцентуацію у відмінкових формах однини, крім форм називного і знахідного відмінків: *жура|вел'*, *її|зик* (Бт; С, Оп – [мол. п.]), *корч* «кущ», *млин*, *плач*, *плуг^с* (Оп), *рай* (Оп, К, С), *ч'ес*. Іменники *край* (Оп), *дим* (Оп, Бт) отримали флективну акцентуацію у формі місцевого відмінка однини з флексією -у/ю, зберігаючи кореневий наголос в усіх інших відмінкових формах однини.

Виникнення окситонези у відмінкових формах однини баритонованих іменників дослідники історичної акцентології пов'язують з флективною акцентуацією форми місцевого відмінка однини на -у/ю [7, 30–31].

Отже, переважна більшість іменників ъ-/јљ-основ чоловічого роду в досліджуваних говірках зберігають давній наголос у всіх відмінкових формах однини. Лише деякі з них отримали новий флективний а.т. у всіх відмінкових формах,

¹ У праслов'янський період розпочався процес злиття іменників ъ-основ з іменниками ъ-основ чол. р. (докладніше див.: Складенко В. Г. Праслов'янська акцентологія / В. Г. Складенко. – К., 1998. – С. 119).

² У дужках подано фонетичний варіант іменника; скорочену назву говірки до тих лексем, які належать до різних а.т. чи підтипів у досліджуваних говірках; якщо ж лексема належить до того самого а.т. й підтипу у всіх досліджуваних говірках, то назв говірок не зазначено.

крім форм називного, знахідного чи місцевого відмінків однини.

Множина. Значна кількість баритонованих іменників δ -/ $j\delta$ -основ чоловічого роду внаслідок дії тенденції до акцентного протиставлення відмінкових форм однини і множини отримали флективний наголос у формах множини: *ба\ран*, *брат*, *\text{v}'ite^r*, *\text{d}\text{z}'atil* (Оп), *дим*, *\text{d}'id^m*, *жура\вел'*, *\text{y}av'ip*, *\text{y}a\zik* (Оп, С – [мол. п.]), *\text{y}ac'in'* (К), *\text{y}astrubⁿ* (Оп, К, С), *кл'ишч*, *край*, *кушч* (Оп, К, С), *млин*, *мо\роз*, *плач*, *плуг^x* (К, Оп, С), *сват*, *сир**(Бт, Оп, К), *хл'ибⁿ*.

Низка баритонованих іменників зберігають первісну кореневу акцентуацію у відмінкових формах множини: *бук*, *во\p'ix* (*o\p'ix*), *грабⁿ*, *\text{d}'atil* – Бт, К (*\text{d}\text{z}'atil* – С), *жук*, *\text{y}ac'in'* (С), *\text{y}astrubⁿ* (Бт), *\text{y}a\zik* (*\text{y}i\zik*) (К, С, Оп – [ст. п.]), *мак*, *по\p'iz^x*, *рак*, *унук*. Водночас в іменнику *\text{y}ac'in'* (Бт, Оп) наголос переноситься на другий склад основи. Іменник *плуг^x* у говірці с. Бітля, зберігаючи кореневий наголос у відмінкових формах множини, має наголос на флексії у формі місцевого відмінка, пор.: *плуг^x* – *n\lugu* – *y\plu\gax*.

Отже, більшість баритонованих іменників δ -/ $j\delta$ -основ чоловічого роду внаслідок тенденції до акцентного протиставлення відмінкових форм однини і множини отримали флективний наголос у відмінкових формах множини.

Окситоновані іменники δ -/ $j\delta$ -основ чоловічого роду (а.п.б)

Однина. Переважна більшість окситонованих іменників δ -/ $j\delta$ -основ чоловічого роду у відмінкових формах однини, крім називного відмінка (назв істот) та називного, знахідного (назв неістот), послідовно зберігають у досліджуваних говірках первісну флективну акцентуацію: *бик*, *б'ибⁿ*, *вуж^m* (*уж^m* – Бт), *гр'ix*, *дв'ip*, *дошч*, *к'ин'*, *к'ит*, *к'iy* (*к'il*), *кл'уч*, *кол\мар*, *кол\рол'*, *кут*, *меч*, *н'иж*, *о\вес*, *о\рел*, *о\сел*, *пришч*, *p'iy* (Оп, С), *сн'in*, *ст'iy*, *суд^m* (Оп), *ф'ист*, *хреⁿ\бет* (*хри\бет*), *хрест* (*хри^eст*).

Деякі іменники мають кореневий наголос в окремих говірках, зокрема іменники *n'ist* (Бт, К), *p'iy* (Бт), *суд^m* (Бт, К, С), *стоyn* (Бт, К, С) – у всіх відмінкових формах однини; *n'ist* (Оп), *стоyn* (Оп) – у відмінкових формах однини, крім місцевого відмінка; *p'iy* (К) – у формах називного, знахідного та родового відмінка однини; *n'ist* (С) – у відмінкових формах однини, крім форм орудного та місцевого відмінків.

Зауважимо, що іменники *n'ist* (Бт, К), *p'iy* (Бт), *суд^m* (Бт, К, С), отримавши флексію -у у формі родового відмінка однини, змінили флективну акцентуацію цієї форми на кореневу, а далі за аналогією до цієї форми, як зазначає В. Г. Складенко, мали властивість вирівнювати

свою акцентуацію й інші відмінкові форми однини [8, 5б].

Множина. Переважна більшість окситонованих іменників δ -/ $j\delta$ -основ чол. р. у відмінкових формах множини мають флективний наголос: *бик*, *б'ибⁿ*, *вуж* (*уж*), *гр'ix*, *дв'ip*, *дошч*, *к'iy* (*к'il*), *кл'уч*, *кол\мар*, *кол\рол'*, *кут*, *меч*, *н'иж*, *о\рел*, *о\сел*, *n'ist*, *пришч*, *p'iy* (Оп, К), *сн'in*, *ст'iy*, *стоyn* (Оп, К, С), *суд*, *ф'ист*, *хреⁿ\бет* (*хри\бет*), *хрест* (*хри^eст*).

Деякі іменники, зокрема *к'ин'*, *к'ит*, *p'iy* (Бт), мають кореневу акцентуацію у всіх відмінкових формах; *стоyn* (Бт) – кореневу акцентуацію, крім форми місцевого відмінка.

Отже, переважна більшість окситонованих іменників δ -/ $j\delta$ -основ чоловічого роду у відмінкових формах однини і множини зберігають давній флективний а.т.

Рухомий наголос іменників δ -/ $j\delta$ -основ чоловічого роду (а.п.с)

Однина. У відмінкових формах однини іменники δ -/ $j\delta$ -основ чоловічого роду у бойківських говірках мають кореневу акцентуацію у усіх відмінкових формах однини: *\text{b}ereⁿx* (*\text{b}i^erie^x*), *б'ик*, *блуд^m*, *Боз^x*, *\text{v}echir*, *\text{v}'isk*, *во\к*, *\text{v}orog^x*, *вус*, *гн'iy* (К, С), *\text{z}olod^m*, *\text{z}olos*, *горбⁿ* (Оп), *грибⁿ* [ст. п.], *гр'ибⁿ* (Бт, К, Оп), *гр'им**, *дубⁿ*, *\text{z}olobⁿ*, *звук*, *знак* (Бт, К, Оп, С [мол. п.]), *зубⁿ*, *квас*, *кн'аз'* [мол. п.] (\emptyset – Бт), *корм*, *крик*, *круг^x* (Бт, К), *лен* (Оп, К), *лис*, *л'ic* (К, Оп, С), *м'ист* (Бт, Оп; К, С – [ст. п.]), *м'ix*, *\text{m}olot*, *мох*, *н'ic*, *n'it*, *пл'id^m* (\emptyset – Бт, С), *пл'it*, *\text{p}orox*, *p'id^m* (Оп, С), *p'ik*, *p'iz^x* (Бт, Оп, К), *p'iy* (Бт, Оп), *рот*, *прут*, *рух*, *с\векор*, *св'it*, *серп* (Оп; водночас, цей іменник може належати й до іншого а.т. – з кореневим наголосом у формі називного відмінка), *с'ик*, *слух*, *см'ix* (К), *смр'id^m* (Бт, К, С), *сн'iz^x* (К), *струп*, *сук*, *труп*, *холод^m*, *ц'in*, *цв'it* (\emptyset – Бт), *шум*.

Деякі іменники в окремих відмінкових формах однини функціонують з флективним наголосом, зокрема такі: *горбⁿ* (С, К), *грибⁿ* [мол. п.], *гр'ибⁿ* (К, С), *джм'ил'*, *кн'аз'* [ст. п.] (\emptyset – Бт), *круг^x* (Оп), *л'он* (*лен*) (Бт, С), *м'ист* (К), *p'iy* (С), *серп* (Бт, К), *см'ix* (Оп, С), *стаy*, *y\stid^m* (К, Оп, С), *страх*, *тх'ip* – в усіх відмінкових формах однини, крім називного відмінка (для назв істот) та називного і знахідного відмінків (для назв неістот), *знак* (С [ст. п.]), *серп* (С) – у відмінкових формах родового, орудного та місцевого відмінків, *гн'iy* (Бт, Оп), *л'ic* (Бт), *p'id^m* (Бт, К), *p'iy* (К), *смр'id^m* (Оп), *сн'iz^x* (Бт, О, С) – у формі місцевого відмінка; *горбⁿ* (Бт) – у формах родового та давального відмінків; *см'ix* (Бт), *y\stid^m* (Бт) – у формах орудного та місцевого відмінків; *знак* (Оп), *p'iz^x* (С) – у формі родового відмінка.

Множина. У праслов'янській а.п.с іменники δ -/ $j\delta$ -основ чоловічого роду у відмінкових фор-

мах множини мали початкову акцентуацію у формах називного, знахідного та давального відмінків, флективну – у формах орудного та місцевого [9, 84].

Переважає більшість іменників *ǫ-/jǫ-*основ чоловічого роду праслов'янської рухомої а.п. у бойківських говірках вживаються з флективним наголосом у відмінкових формах множини: *ʋber^uε^x* (*ʋber^uε^x*), *ʋb^uik* [мол. п.], *ʋBoε^x*, *ʋve^uε^r*, *ʋvo^uε^k*, *ʋvoroε^x*, *εⁿ^ui^u*, *ʋgoloε^s*, *ʋgorbⁿ*, *ʋgribⁿ*, *ʋgr^ui^bⁿ*, *ʋgr^uim^{*}* (К, С), *ʋdžm^uilⁿ*, *ʋdubⁿ* (Бт, Оп, К), *ʋžol^ui^bⁿ* (*ʋžolo^ubⁿ*) (К, Оп, С), *ʋznak* (Оп; С – [ст. п.]), *ʋkn^uaz^u* (Ø – Бт), *ʋkorm*, *ʋkruε^x* (Ø – С), *ʋkum*, *ʋl^uis*, *ʋm^uist* (К, С – [мол. п.]), *ʋn^uis*, *ʋn^uit*, *ʋnl^ui^d^m* (Ø – Бт, С), *ʋnl^uit*, *ʋporoε^x*, *ʋp^ui^d^m*, *ʋp^ui^u* (К, Оп, С), *ʋrot*, *ʋs^uvekor*, *ʋsv^uit*, *ʋserp*, *ʋsm^uix*, *ʋsm^ur^ui^d^m*, *ʋsn^ui^ε^x*, *ʋsta^u*, *ʋstraε^x*, *ʋstrup*, *ʋtx^uip*, *ʋxolo^d^m*, *ʋc^uin* (К, С).

Водночас деякі іменники *ǫ-/jǫ-*основ чоловічого роду праслов'янської рухомої а.п. в досліджуваних говірках мають кореневу акцентуацію у відмінкових формах множини: *ʋb^uik* [ст. п.], *ʋvuc*, *ʋgr^uim^{*}* (Бт, Оп), *ʋdubⁿ* (С), *ʋzvuk*, *ʋznak* (Бт, К, Оп; С), *ʋkrik*, *ʋkum*, *ʋlis*, *ʋm^uist*, *ʋm^uix*, *ʋmolo^t*, *ʋmoε^x*, *ʋprut*, *ʋp^ui^u*, *ʋp^uux*, *ʋs^uvekor*, *ʋs^uik*, *ʋslux*, *ʋsuk*, *ʋstrup*, *ʋc^uin*.

Зафіксовано також іменники, яким властива флективна акцентуація тільки в окремих відмінкових формах множини: *ʋp^ui^ε^x* – у формах давального, орудного та місцевого відмінків; *ʋzubⁿ*, *ʋžol^ui^bⁿ* (Бт) – у формах родового, давального та орудного відмінків множини. Іменник *ʋp^uik* повністю змінив праслов'янську акцентну криву, набувши флективної акцентуації в усіх відмінкових формах множини, крім форми родового відмінка.

Отже, проведений зіставний аналіз сучасних а.т. іменників *ǫ-/jǫ-*основ чоловічого роду у бойківських говірках з праслов'янськими а.п. виявив низку змін у наголошуванні цих іменників порівняно з вихідним давнім станом та наявність нового продуктивного рухомого а.т. Но-

вий а.т. творять групи іменників, які в праслов'янський період належали до баритонованої, окситонованої чи рухомої акцентних парадигм. Переважна більшість іменників *ǫ-/jǫ-*основ чоловічого роду у відмінкових формах однини зберігають давній наголос, а у відмінкових формах множини більшість цих іменників змінили давній а.т. унаслідок дії тенденції диференціювати форми однини і множини за допомогою наголосу.

У бойківських говірках акцентна поляризація форм однини і множини іменників *ǫ-/jǫ-*основ чоловічого роду охопила здебільшого праслов'янські баритоновану і рухому а.п., натомість більшість іменників окситонованої а.п., не зазнавши дії тенденції до протиставлення відмінкових форм однини і множини, зберігають давній флективний а.т.

У сучасних досліджуваних говірках зафіксовано також хитання в наголошуванні іменників усіх трьох праслов'янських парадигм. Релевантною ознакою в цьому здебільшого є вік діалектоносіїв, напр.: *ʋc^ues* – *ʋc^ue^usu* [ст. п.], *ʋc^uas* – *ʋc^uasu* [мол. п.]; *ʋja^uzik* (*ʋji^uzik*) – *ʋja^uzika* (*ʋji^uzika*) [ст. п.], *ʋja^uzik* (*ʋji^uzik*) – *ʋjazu^uka* (*ʋji^uzuka*) [мол. п.]. Водночас деякі іменники незалежно від віку респондентів можуть належати до різних а.т.

Вважаємо, що це питання вимагає докладного вивчення й обґрунтування в окремій студії.

Умовні скорочення:

- Бт – с. Бітля Турківського р-ну Львівської обл.;
- К – с. Кульчиці Самбірського р-ну Львівської обл.;
- Оп – с. Опака Дрогобицького р-ну Львівської обл.;
- С – с. Сихів Стрийського р-ну Львівської обл.;
- [ст. п.] – старше покоління;
- [мол. п.] – молодше покоління;
- Ø – так позначаємо іменники (чи певні відмінкові форми), які в говірках не зафіксовано.

1. Атлас української мови : у 3 т. / [наук. редкол. : Т. В. Назарова, І. Г. Матвійас, І. О. Варченко та ін.]. – К. : Ін-т української мови НАН України, 1984–2001. – Т. 2.
2. Иллич-Свитыч В. М. Именная акцентуация в балтийском и славянском : Судьба акцентуационных парадигм / В. М. Иллич-Свитыч. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 180 с.
3. Колесов В. В. История русского ударения : Именная акцентуация в древнерусском языке / В. В. Колесов. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1972. – 256 с.

4. Скляренко В. Г. Нариси з історичної акцентології української мови / В. Г. Скляренко. – К. : Наук. думка, 1983. – 240 с.
5. Скляренко В. Г. Праслов'янська акцентологія / В. Г. Скляренко. – К. : Спільне підприємство «Українська книга», 1998. – 344 с.
6. Скляренко В. Г. Нариси... – 240 с.
7. Там само. – 240 с.
8. Там само. – 240 с.
9. Там само. – 240 с.

Halyna Kobyrnka

ACCENTUAL POLARIZATION OF FORMS OF SINGULAR AND PLURAL OF NOUNS *ǫ-/jǫ-* BASES OF MASCULINE IN THE BOYKIAN LOCAL DIALECTS

*The article's main aim is to describe tendencies to differentiate by an accent forms of singular and plural in nouns *ǫ-/jǫ-*bases of masculine in the boykian local dialects. Outlined basic ways of forming of modern accentual types, reflexes of praslavic accentual paradigms are analysed in the modern boykian local dialects.*

Keywords: accentual paradigm, accentual types, nouns *ǫ-/jǫ-*bases of masculine, local dialects.